

К. О. Чаплинський, кандидат юридичних наук, начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено висвітленню актуальних проблем проведення слідчого експерименту. Автор проаналізував наявні в юридичній літературі позиції щодо цього питання, запропонував тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Статья посвящена рассмотрению актуальных проблем проведения следственного эксперимента. Автором проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены тактические приемы проведения следственного действия.

This scientific article is about treatment of the actual problem of carrying out investigatory experiment. The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out investigatory actions.

© К. О. Чаплинський, 2011

Ключові слова. Слідчий експеримент, тактика, тактичні прийоми, відтворення.

Вступ. Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності та наявність численних суперечностей та істотних розбіжностей обумовлюють важливе організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Зважаючи на це, ефективне проведення цієї слідчої дії багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами та їх застосування у правоохоронній практиці. На підставі вивчення кримінальних справ (367) та опитування співробітників слідчих підрозділів (289) можна дійти висновків, що така слідча дія проводилася лише в 4 % випадків від загальної кількості справ, а у 23 % її проведення було очевидною необхідністю, але під час досудового розслідування не робилося. Це деякою мірою знижує якість досудового слідства в цілому. Окрім того, 48 % слідчих констатували необхідність оновлення та вдосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Загальну тактику відтворення обстановки й обставин події у вигляді слідчого експерименту досить повно висвітлено вченими-криміналістами та процесуалістами. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ слідчого експерименту зробили відомі науковці, зокрема: Л. Е. Ароцкер, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, О. М. Васильєв, Н. І. Гуковська, Ф. В. Глазирін, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмичов, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, Л. А. Соя-Сірко, В. М. Тертишник, В. Ю. Шепітько, Ш. Ш. Ярамиш'ян і багато інших. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна й досить велика, оскільки ця слідча дія широко застосовується у правоохоронній практиці і слугує розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Постановка завдання. Метою цієї статті є висвітлення особливостей тактичного забезпечення проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Результати дослідження. Слідчий експеримент – це окрема слідча дія, яка полягає у виконанні дослідів з метою перевірки, чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що перебуває під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами. Слідчий експеримент потрібно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, що використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Слідчий експеримент являє собою сильний психологічний засіб впливу на його учасників, оскільки отримані результати наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, і спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко. Тому слідчий експеримент – це необхідний, а часто незамінний спосіб перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування. Однак, на думку С. І. Новикова та Ш. Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо в тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані з видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [1, 10]. Тому в таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися в системі першочергових слідчих дій. Отже, слідчий експеримент – це пізнавальна слідча дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи [2, 5].

Сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає в такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж шляхом зміни ходу процесу в певному напрямку. Зміст даного методу становлять будь-які випробування, за допомогою яких виділяють потрібне явище з різноманіття інших і пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку про можливість існування у схожих умовах аналогічного явища в минулому або майбутньому [3].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється сутністю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. При слідчому експерименті, навпаки, дослідні дії становлять його сутність і служать методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чий показання перевіряються, причому в деяких випадках навіть не обов'язково на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія [4, 225].

Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення й оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи.

До основних завдань слідчого експерименту можна зарахувати:

- перевірку й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами окремих слідчих дій;
- отримання нових доказів;
- встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих;
- встановлення точного механізму вчинення злочину;
- перевірку висунутих слідчих версій;
- виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину;
- визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину й ін.

Дослідження кримінальних справ (367) дозволяє дійти висновків, що у правоохоронній практиці проводяться такі види слідчих експериментів:

- 1) встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища;
- 2) встановлення можливості існування якого-небудь факту чи явища;
- 3) встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах;
- 4) встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь і навичок;
- 5) встановлення можливості вчинення тих або інших дій за певний час;
- 6) встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів;
- 7) встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

На підставі узагальнення правоохоронної практики, вивчення кримінальних справ та опитування слідчих можна сказати, що до основних тактичних умов проведення слідчого експерименту належать такі:

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище. Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов, у тих місцях, де й відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп і послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню, та ін. Особливо це стосується дослідів, коли перевіряється можливість спостереження або сприймання якого-небудь факту (явища); існування якого-небудь факту (явища); виконання якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Слідчий повинен штучно створити обстановку, яка спонукатиме особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови й ін. [5, 234; 6, 394]. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. Реконструкції слід піддавати не всю обстановку, а окремі елементи, важливі для дослідів.

2. Використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв і матеріалів, що використовувалися під час злочинної події. Під час проведення дослідних дій (випробувань) доцільно використовувати такі ж прилади, механізми, пристрої та матеріали, що застосовувалися при вчиненні злочинів. Недоцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальною справою, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження. За неможливості використання таких об'єктів в експерименті слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Це може певним чином вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню. Зокрема, В. О. Коновалова та Ф. В. Хоменко зазначають, що макетування створює емоційну налаштованість і сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, і робить результати більш переконливими [7, 10–16; 8, 30–34].

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, небезпечних для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

3. Неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів і повторення випробувальних дій у змінних умовах. Усі дослідні дії повинні проводитися неодноразово і в змінних умовах, з метою забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту.

Головною метою неодноразового повторення дослідних дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження й ситуації, що склалася. Проводити дослідження треба поетапно, тобто вся досліджувана подія розбивається на певні етапи. На кожному етапі проводиться окреме дослідження, потім усі вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про всю подію в цілому. Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення.

4. Обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідних дій (випробувань), максимально схожих з тими, що мали місце в дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо). Потрібно зазначити, що всі експериментальні дії та випробування, які застосовуються під час слідчої дії, не повинні межувати з учиненням нового аналогічного злочину. Проте, на думку Є. І. Макаренка, інколи вони можуть бути пов'язані зі спричиненням виправданого та незначного матеріального збитку, наприклад під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на їх міцність [9].

5. Залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту. Під час анкетування й опитування серед працівників слідчих підрозділів ми дійшли висновку, що до експериментальних дій підозрювані та обвинувачені залучалися у 89 % випадках. Залучення свідків і потерпілих може дозволити чіткіше відтворити ті чи інші обставини події.

6. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо. У тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними або обвинуваченими (наприклад, затримано декілька членів організованого злочинного угруповання) слідчий повинен виїхати на місце і провести дослідні дії з кожною особою окремо.

Н. І. Гуковська та В. Ю. Шепітько зазначають, що слідчий експеримент можна проводити за участю всіх обвинувачених одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [10, 36; 11, 328]. На нашу думку, проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно неприпустиме, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер стосовно до інших. Цей тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливові один на одного.

Не рекомендується проводити дослід за участю слідчого або понятих. У тих випадках, коли немає можливості залучити до проведення експерименту саму особу, яка вчинила злочин (зокрема, перебуває у розшуку, переховується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), можуть бути підібрані інші особи (статисти), які схожі за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваними, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Описані тактичні умови слідчого експерименту, на думку Р. С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим під час розслідування злочинів [12, 80].

Підсумовуючи, слід зазначити, що під час розслідування багатоепізодних кримінальних справ, складних злочинів, особливо вчинюваних організованими злочинними групами та злочинними організаціями, слідчі мусять пам'ятати, що вони мають масштабний (за територіальністю) характер, це ускладнює відтворення обстановки й обставин події (у вигляді слідчого експерименту) за всіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил і засобів. У таких випадках доцільно проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінальної справи епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами в таких умовах слід обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), які власноручно виконані злочинцями, в яких відбиваються всі істотні риси й особливості місць подій, динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються

показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників злочинної діяльності. Однак ця рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках.

Висновки. Слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки в ньому бере участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. Якісне й ефективне проведення цієї слідчої дії потребує ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів і комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання і довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Література

1. Новиков С. И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учебное пособие / С. И. Новиков, Ш. Ш. Ярамышьян. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1986.
2. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Белкин Р. С. – М. : Юрид. лит., 1964.
3. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / Лузгин И. М. – М., 1973.
4. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник у 2 ч. / Салтевський М. В. – Харків : Консум, 2001. – Ч. 1.
5. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник у 2 ч. / Салтевський М. В. – Харків : Консум, 2001. – Ч. 2.
6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005.
7. Коновалова В. Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / В. Е. Коновалова // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – № 12. – С. 10–16.
8. Хоменко Ф. В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події / Ф. В. Хоменко // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 30–34.
9. Макаренко Є. І. Тактика слідчого експерименту / Макаренко Є. І. – Дніпропетровськ : Юридична академія МВС, 2004.
10. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент (пособие для следователей) / Гуковская Н. И. – М., Госюриздат, 1958.
11. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2001.
12. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин ; под ред. А. И. Винберга. – М., 1959.